

АДАБИЁТДА ТУРНА ТИМСОЛИ ТАСВИРИГА ДОИР

К ИЗОБРАЖЕНИЮ СИМВОЛИЧЕСКОГО ОБРАЗА ЖУРАВЛЯ В ЛИТЕРАТУРЕ

THE IMAGE OF A CRANE IN THE LITERATURE

А.К.Абдурахмонов

Аннотация

Мақолада бадиий асардаги қушлар орқали ифодаланган рамзий маъно, хусусан, турна образи таҳлилга тортилган. Турли жанрлар орқали турна образига мурожаат қилган ижодкорларнинг мазкур деталь ёрдамида ғоявий-эстетик мазмунни кучайтириш маҳорати ўрганилган.

Аннотация

В статье представлен анализ символического смысла, изображенного в художественном произведении посредством птиц, в частности, через образ журавля. Изучено мастерство усиления идейно-эстетического содержания при помощи данной детали авторов, обратившихся к образу журавля через различные жанры.

Annotation

The article draws on the analysis of the symbolic meaning, in particular, the image of a crane, expressed through birds in an artistic work. The ideological-aesthetic content of the creators, who applied to the image of the crane through different genres, was studied with the help of this detail.

Таянч сўз ва иборалар: характер, деталь, қисса, эстетик идеал, мотив, руҳият, рамз, рамзий маъно.

Ключевые слова и выражения: характер, деталь, повесть, эстетический идеал, мотив, психика, символ, символический смысл.

Keywords and expressions: character, detail, narration, aesthetic ideal, motivation, permission, symbol, symbolic.

Ўзбек ва жаҳон халқлари фольклорида ҳайвонлар ва қушлар образи муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам эртақларнинг бир тури “Ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар”, дея таснифланади. Бу ўринда “Чўлоқ турна”, “Тулки ва турна” каби кўплаб эртақларни мисол қилиб келтириш мумкин. Мумтоз ёзма адабиётимиздаги: “Мантиқ ут-тайр” (Ф.Аттор), “Лисон ут-тайр” (А.Навоий), “Зарбулмасал” (Гулханий) асарларида ҳам қушлар ғоявий мазмунни акс эттирадиган асосий қаҳрамонлар сифатида тасвирланади. Юқоридаги асарларда жонзотлар мажозий образ сифатида гавдаланса, замонавий адабиётда кўп ҳолларда қаҳрамон характери, ички олами ёки кайфиятини очишга хизмат қиладиган восита сифатида ҳам ифодаланади. Хусусан, биргина турна тасвири кўплаб ижодкорлар асарларида турли психологик ҳолатларни очиб беришга хизмат қилган.

Саид Аҳмаднинг “Турналар” ҳикоясида турна образи чолнинг ҳамроҳи, Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлган фарзандларини ёдга солиб турувчи тимсол сифатида Тасвирланади. Қуш тасвири чолнинг характерини, асарнинг асосий ғоявий мазмунини очиб беришда муҳим роль ўйнайди. “Бемалол келаверинг, ит боқиш менга тўғри келмайди, турнани ғажиб қўйишидан қўрқаман” [1.53] каби чол нутқида келтирилган парчадан чолнинг қушга қанчалик меҳр

қўйганлигини пайқаш қийин эмас. Жароҳатланган қуш учиб бораётган шерикларини кўрганда жуда безовта бўлади, ҳолатни кузатган чол ҳам изтироб чекади, юзидаги ажинлар янада кўпайиб кетади. Учиб кетаётганда “қувончми, маъюсликми, билиб бўлмайдиган ғалати оҳангда – Ке-етди-и-и!!!”, дея ҳаяжонланади. Мазкур тасвирда фарзандларидан сўнг ягона эрмакка айланган турнага боғланган қаҳрамоннинг руҳий ҳолати янада таъсирли ифодаланган. Умуман олганда, Саид Аҳмад ўз ҳикояси қаҳрамонларининг ички оламини очиб беришда жонзотлар образидан самарали фойдаланади. Мазкур усул машҳур шоир Расул Ҳамзатов ижодида ҳам маҳорат билан қўлланилган.

Хусусан, шоирнинг “Турналар” шеърида инсон қалби турнанинг овози, ҳаракатлари билан уйғунликда тасвирланади. Шоир қалб тўлқинларини ҳаракатдаги деталга – турнага муқояса қилган ҳолда таъсир кучини юқори даражага олиб чиқади:

Нозланиб-нозланиб ёясиз овоз,
Кўнгиллар завқидан бўлар сарфароз.

Воқифнинг ҳам кўнгли кўп этар парвоз,
Сизлар билан бирга-бирга турналар. [2]
Чирчиқ шаҳридаги ёдгорликка асос бўлган “Турналар” шеъри ҳақида муаллифдан сўралганда: “Бундай эътибор учун ўзбек

А.Абдурахмонов – ФарДУ адабиётшунослик кафедраси ўқитувчиси.

халқидан миннатдорман... Биласанми, шу шеърни қаерда ёзганман? Японияда, Хиросимада. Қоғозлардан турначалар ясаб, уларнинг бирин-кетин осмонга учирадиган қизалоқ ҳақидаги ҳикоя менга қаттиқ таъсир қилувди. Эртасига эса онамнинг вафоти тўғрисида телеграмма олдим. Бир онда волидам, урушда ҳалок бўлган икки акам турналарга айланиб қолишгандек бўлди, хаёлимда... Шу ерда ўз-ўзидан “Турналар”нинг сўзлари “чарх ура” бошлади...” [2] Муаллиф изоҳидан англаш мумкинки, шеър чуқур руҳий изтироб натижасида дунёга келган. Бошқа қатор шеърларида ҳам турна инсон руҳи, уларнинг парвози эса саф тортган яхши одамлар тимсоли сифатида келтирилади. Турналарнинг парвози тасвирига рамзий маъно юклаш усули Менгзиё Сафаров ижодида ҳам кузатилади.

Менгзиё Сафаровнинг “Турналар учади” қиссасида қушларнинг парвози тасвири Алижоннинг характерини очиб беришга, унинг табиат шайдоси эканлигини кўрсатишга хизмат қилган.

Қисса воқеалари бош қаҳрамон – институтнинг 4-босқич талабаси Алижон тилидан ҳикоя қилинади. Чағаниёнлик (ҳозирги Сурхондарё вилояти Денов тумани) тарих йўналиши талабасининг куз фаслига бўлган илиқ муносабати, бу фаслда юз берувчи табиатдаги эврилишлар ва турналарнинг парвози тасвири қиссада моҳирлик билан тасвирланган. Қаҳрамоннинг турналарни ёқтириб қолиши шаҳарга – Термиздаги савдо ташкилотига – махсулот олиб келиш учун кетаётган акаси билан тунги сафари чоғида қушларнинг парвозига гувоҳ бўлишидан бошланади:

“Ана шу ғира-шира ёруғда Амударё томон учаётган жуда узун арғамчини кўриб қолдим. Унинг ортидан яна, яна арғамчилар... Бу галалар ўтмас учбурчак шаклида бир неча қатор бўлиб, изма-из учиб боришарди. Уларнинг тўшлари оқариб кўринар, арғамчининг учлари эса нафис тасмадек безовта тўлқинланар эди”. [3.53] Бу ҳолат бола Алижоннинг тасаввурида тенгсиз бир гўзаллик эди. Акаси томонидан халқнинг турна хосияти ҳақидаги қарашлари тўғрисида айтган фикри эса бу қуш муқаддас тимсол сифатида бир умр Алижоннинг ёдида қолишига сабаб бўлади.

“ - Турналар паст учяпти, замон тинч келади,- деди акам.

- Турналар урушни ҳайдайдими? – дедим. Гўдак эдим. Турналар назаримда ҳар нарсаси қодирдек эди. Акамнинг сўзлари мени сеҳрлаб қўйганди.

- Бу гап узоқ ўтмишдан, ота-боболардан қолган: турналар хосиятли қуш, дейишади...” [3.53]

Бадий адабиётда турна образи ҳақида фикр юритилганда унинг тинчлик, эзгулик, қут-барака, инсон руҳи рамзи эканлиги айтилади. Бундан ташқари, турна адолат, узоқ умр тушунчалари билан ҳам боғланган, шунингдек, у тақводор ва меҳр-шафқатли жон мужассамидир. Хитой анъанасида турна – алоҳида руҳлар, ўлмас руҳлар белгисидир. Турналар марҳумларни осмонга кузатади ва фаришталарни ташийди. [4,103]

Қисса воқеалари аввалида – Алижон дўсти Шердилниқига кўчиб ўтади. Экспедицияга кетишидан олдин зарур кийимларини сумкага жойлар экан, газетага ўраб асраб қўйилган турналар тасвири туширилган рамкани кўрган қаҳрамоннинг руҳий ҳолати ўз тилидан баён қилинади:

“Экспедиция шароитида кийиладиган кийимларимни чиқара бошладим. Кўзларим газета қатлари орасидаги рамкага солинган расмга тушди. Бу расмда менинг якка-ю ёлғиз қувончим бўлган кадрдон турналар тасвири бор эди. Расмга тикилиб қолдим”. [3,14] Бу ҳолатни кузатиб турган ва қаҳрамонимизнинг табиатга, хусусан, турналарга муносабатидан хабардор бўлган Шердил беихтиёр шеър тўқийди:

- Эй, Алининг само қушлари,

Олисларга қанот ёздиргиз.

Сиз учасиз, дўстим қалбида,

Аммо ўчмас ойдин ёдингиз. [3,14]

Мазкур шеърий парчада ҳам турна Алининг туйғулари, орзулари тимсоли сифатида гавдалантирилади. Бу йўл билан ёзувчи ўз қаҳрамонининг руҳий оламини очиб беришга эришади.

Шердилнинг ҳам табиат шайдоси эканлигини Оқтошдан туриб Али томонидан унга йўлланган мактубда ҳам кўришиш мумкин. Қизиғи, Шердил Али қалбидаги турналарга бўлган муҳаббати ёнида Зилолга ҳам (Алижон ва Шердилнинг курсдоши, Алижонни севган қиз) жой ажратилишини хоҳлайди. Асар давомидаги Шердилнинг фикри бунга далил бўлади:

“ - Ана учиб келди...

Ҳовли эшиги очилиб, йўлакчада Зилолнинг қораси кўринди”. [3,14]

Асарда қаҳрамоннинг табиатга муносабати ён атрофидаги бошқаларга ҳам “юқади”. Алининг меҳридан умидвор Зилола ҳам унинг ҳаёт тарзи, қизиқишлари ва унинг ишқи тушган турналарга эътиборсиз қарай олмас эди. Зилола деворга қоқиб қўйилган турналар парвози акс этган суратга қараркан,

АДАБИЁТШУНОСЛИК

“Турналарингиз илгари турган уйингиздагига нисбатан ҳозир тиниқ кўриняпти”, деб эътироф этади. Шердил ҳам тоғ бағридаги қишлоқнинг кичик-кичик уйлари, бўй чўзган яшил тераклар оша учиб кетаётган турналар, томларга чиқиб олган болалар, сочларини шамол тўзғитаётган қизларнинг турналар ортидан қичқиришлари тасвирланган суратга “Чиндан ҳам худди баҳор келиб қолганга ўхшайди”, дея таъриф беради.

Экспедиция давомида бир-бирига кўнгил қўйган Алижон ва ундан беш ёш катта Райҳоннинг муносабатларида ҳам турналарнинг парвози тасвири катта аҳамиятга эгадир. Райҳон билан учрашувида Али турналар парвози билан боғлиқ илк хотираларини сўзлаб беради. Тарихий ёдгорлик топилган ҳудудда қазиш ишлари қизғин кетаётган пайтда турна образи яна жонланади: “Бир маҳал кимдир “Жим!”, деб қолди. Қаердадир “курр-курр эй” деган овоз эшитилди. Ҳамма беихтиёр осмонга қаради. Оппоқ момик булутлар тагида бир гала турна айланарди”. [3.21] Дўстига юборилган учинчи мактубда келтирилган ушбу жумлалар бош қаҳрамондан ташқари унинг ҳамкасблари ҳам турналар парвозига эътиборсиз бўлолмай қолганлигини англатади.

Шундан сўнг қиссада Зилол томонидан Алининг туғилган кунига жўнатилган табрик

хати ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Чунки откриткага қаҳрамонимиз орзу қилган тип-тиниқ осмонда учиб бораётган турналарнинг фотоаппаратда олинган сурати туширилган эди. Суратнинг остида Зилолнинг: “Бу совғани туғилган кунингиз шарофати билан юборарканман, шу тиниқ осмондай ғуборсиз ҳаётингизда шу, сиз севган самовий қушлар каби эркин парвоз қилишингизни тилаб, Зилол” [3.62] жумлалари нафақат қаҳрамон учун, балки бутун инсоният учун билдирилган энг эзгу тилақдир.

Хуллас, бадий адабиётда турна образи ижобий мазмун ташувчи рамзий деталлардан бири ҳисобланади. Насрий ва шеърий асарларда қўлланилган бу қуш содиқ ҳамроҳ, орзу-умид, яхшилик рамзи сифатида, боқий дунёдан хабар берувчи восита тарзида талқин этилган. Хусусан, Менгзиё Сафаровнинг ушбу қиссасида турна рамзи инсоннинг руҳиятини очиб беришда асосий восита вазифасини бажарган. Асарда куз тасвири асосий ўринга чиққан бўлса-да, турналар парвози ҳал қилувчи мотив сифатида келтирилади. Шунингдек, бадий эстетик идеал сифатида гавдаланган турна образи Алининг руҳиятини очиб беришга, орзу-умид тимсоли сифатида чуқур мазмун ташишга хизмат қилган.

Адабиётлар:

1. Саид Аҳмад. Танланган асарлар. I жилд. -Т.: Шарқ, 2000.
2. У эътироф, ё исён, ё тарсаки, ё ўпич. Расул Ҳамзатов билан суҳбат. Суҳбатдош – Анвар Жўрабоев. www.google.uz
3. Сафаров М. Она тупроқ қўшиғи. -Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёт, 1989.
4. Мингбоева Д. Тимсоллар тилсими. -Т.: Янги аср авлоди, 2007.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев – филология фанлари доктори).